

Σ. Ηλιάδου-Τάχου

**ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΧΘΕΙΣΑΣ ΥΛΗΣ
ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΡΑΜΠΑΤΖΕΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ
ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1889-1907**

Τα προγράμματα που σώζονται στο «Βιβλίο διδαχθείσης ύλης» του Τραμπάτξιου Γυμνασίου Σιάτιστας αφορούν την περίοδο 1889-1907 και οπωσδήποτε δεν μπορούν να περιγραφούν με τον όρο «Αναλυτικά Προγράμματα», αφού η σύνθεσή τους δεν ανταποκρίνεται στη σύγχρονη αντίληψη για τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρεί ένα Curriculum. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά των προγραμμάτων αυτών είναι ότι δεν συντονίζονται από ένα ενιαίο για όλες τις περιόδους λειτουργίας του σχολείου κέντρο λήψης αποφάσεων, αλλά η σύνταξή τους αποτελεί προσωπική ευθύνη του εκάστοτε διδάσκοντος, ο οποίος θεωρητικά εποπτεύεται από το Γυμνασιάρχη. Η βασική λοιπόν ιδιαιτερότητα των προγραμμάτων της Σιάτιστας είναι το γεγονός ότι η σύνθεσή τους προσδιορίζεται από παράγοντες όπως οι τοπικές ιδιαιτερότητες, οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, αλλά και τα ξεχωριστά για κάθε περίοδο οικονομικά προβλήματα του σχολείου. Παράλληλα, η καταγραφή της διδαχθείσας και όχι, ως είθισται, της διδακτέας ύλης αποδεικνύει ότι τα ιδιότυπα αυτά προγράμματα υπαγορεύονται από μια τελείως διαφορετική λογική από εκείνη των σύγχρονων Αναλυτικών Προγραμμάτων. Αν στόχος αυτών των τελευταίων είναι ο προγραμματισμός του χρόνου και ο προκαθορισμός των διάφορων φάσεων του διδακτικού έργου με παράλληλη ιεράρχηση των προτεραιοτήτων και σαφή προκαθορισμό των στόχων, η καταγραφή της διδαχθείσας ύλης στο κοινοτικό σχολείο μέσης εκπαίδευσης είναι μια μεθύστερη, γραφειοκρατικού χαρακτήρα, υποχρέωση των διδασκόντων. Αυτή εντάσσεται στο γενικότερο κλίμα της κοινωνικής προβολής του σχολείου και καλλιεργεί την εντύπωση του διαρκούς ελέγχου των τεκταινομένων από την ηγεσία του σχολείου και τους εντεταλμένους φορείς της κοινότητας. Τα προσωποκεντρικά όμως αυτά προγράμματα, από τα οποία ελλείπουν παντελώς τόσο οι μεθοδολογικές οδηγίες όσο και η αναφορά σε γενικούς ή επί μέρους σκοπούς διδασκαλίας, αποτελούν αξιολογότερο υλικό για τον ιστορικό.

Οι εκτιμήσεις μου, αναφορικά με το θέμα αυτό, βασίζονται τόσο στο πιστοποιημένο γεγονός της έλλειψης στοιχείων που αφορούν τα Αναλυτικά Προγράμματα των κοινοτικών σχολείων της περιόδου που προαναφέρθηκε,

όσο και σε ειδικότερες αρετές των προγραμμάτων αυτών που συνοψίζονται στα εξής σημεία. Τα προγράμματα υιοθετούν τη λογική της καταγραφής της ύλης κατά τάξη, προσδιορίζουν με σαφήνεια τα αντικείμενα διδασκαλίας και κατανέμουν το χρόνο διδασκαλίας σε εξαμηνιαία βάση. Επιπλέον, καθορίζουν λεπτομερειακά σε πολλές περιπτώσεις τα συγκεκριμένα κάθε φορά έργα που επιλέγονται για να διδαχθούν και αφορούν ευρύτερες θεματικές ενότητες, όπως αυτή των Ελληνικών ή των Λατινικών. Τέλος εμμένουν στην προσεκτική καταγραφή των εγχειριδίων που χρησιμοποιούνται κάθε περίοδο, πράγμα που συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εικόνας για τις προτεραιότητες και τις επιλογές του κοινοτικού σχολείου αυτής της περιόδου. Ακόμη, οι αναφορές σε ώρες διδασκαλίας που αφιερώνονται από τον διδάσκοντα στα μαθήματα που ανέλαβε να διδάξει, αναφορές που είναι πλέον ολοκληρωμένες και συγκροτημένες για την περίοδο 1903-1904 και 1904-1905, μας επιτρέπουν να συνθέσουμε τα ωρολόγια προγράμματα του σχολείου για τα σχολικά έτη που προαναφέρθηκαν. Όλες οι προϋποθέσεις που περιγράφηκαν, σε συνδυασμό με τη συνοχή και τη συνέχεια των προγραμμάτων που καλύπτουν με συνέπεια χρονική περίοδο δεκαοκτώ χρόνων, μπορούν να οδηγήσουν στη συναγωγή γόνιμων συμπερασμάτων. Οι διαπιστώσεις είναι δυνατόν να καλύψουν καίρια ερωτήματα, όπως εκείνο των αιτιών που οδηγούν σε διαφοροποιήσεις της «διδασχθείσης ύλης» ή των διδακτικών βιβλίων, ή το ερώτημα των όποιων σχέσεων των προγραμμάτων του Τραμπατζείου με τα προγράμματα των άλλων κοινοτικών σχολείων της ίδιας περιόδου ή με τα προγράμματα των σχολείων μέσης εκπαίδευσης του Ελληνικού Βασιλείου.

Για να απαντηθεί το πρώτο από τα δύο ερωτήματα, δηλαδή η αναζήτηση των διαφοροποιήσεων των αντικειμένων μάθησης κατά τάξη και των αιτιών που τις παράγουν, θεωρήθηκε σκόπιμη η διατύπωση ορισμένων ερωτημάτων, όπως πώς επηρεάζουν την ποσοτική ή και ποιοτική αύξηση των αντικειμένων αυτών παράμετροι όπως η τοπική ιστορία, η οικονομική κατάσταση του σχολείου, η οποία έχει αντίκτυπο στον αριθμό των διδασκόντων που προσλαμβάνονται, ή ακόμη ο αριθμός των τάξεων ο οποίος μεταβάλλεται διαφοροποιώντας ακόμη και τη βαθμίδα του σχολείου. Η μέθοδος αυτή της έμμεσης σύγκρισης μπορεί να ερμηνεύσει προβλήματα που σχετίζονται με τις ιδιαιτερότητες του κοινοτικού σχολείου.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη συγκριτική παράθεση των μεγεθών «σχολικό έτος», «συνολικός αριθμός διδασκόντων στο Τραμπάτζεο», «τάξη», «αριθμός διδαχθέντων μαθημάτων» είναι εύγλωττα. Όπως ο πίνακας αποδεικνύει, στις περισσότερες των περιπτώσεων αύξηση του αριθμού των διδασκόντων συνεπάγεται αύξηση του αριθμού των γνωστικών αντικειμένων

και αντίστροφα. Έτσι η αύξηση των διδασκόντων από 6 της διδακτικής περιόδου 1889-1890 σε 7 της περιόδου 1891-1892 σημαίνει αύξηση των γνωστικών αντικειμένων της Α' τάξης από 5 σε 8, ενώ στα 1892-1893 αυξάνεται και ο αριθμός των μαθημάτων της Β' τάξης σε 9. Η μείωση του αριθμού των διδασκόντων στα 1894-1895 θα οδηγήσει στην αντίστοιχη μείωση των γνωστικών αντικειμένων. Έχουμε επομένως μια καταφανέστατη μείωση των μεγεθών, αφού στην Α' τάξη τα γνωστικά αντικείμενα είναι πλέον 5 και στη Β' 6, μια και οι δύο διδάσκοντες δεν επαρκούν για να καλύψουν περισσότερες ώρες διδασκαλίας.

Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις τα ευθέως ανάλογα μεγέθη «συνολικός αριθμός διδασκόντων» και «αριθμός διδαχθέντων μαθημάτων» επηρεάζονται από μεταβλητές όπως η μείωση του αριθμού των τάξεων και η απασχόληση αυτού του περιορισμένου έστω αριθμού διδασκόντων σε όσες απέμειναν. Με τον τρόπο αυτό ενώ οι διδάσκοντες μειώνονται, τα γνωστικά αντικείμενα αυξάνονται. Έτσι παρατηρούμε ότι στα 1896 η Α' τάξη παρά την ύπαρξη 2 μόνο διδασκόντων έχει 7 μαθήματα, όσα δηλαδή δεν είχε όταν οι διδάσκοντες ήταν 6 (1889), ίσως επειδή οι τάξεις του κοινοτικού σχολείου έχουν μειωθεί σε 3 (Α', Β', Γ'). Στο σχήμα μάλιστα αυτό του τριτάξιου κοινοτικού σχολείου αύξηση των διδασκόντων από 2 σε 4 θα συντελέσει ώστε στα 1901 οι τρεις αυτές τάξεις να έχουν το μέγιστο αριθμό των διδασκόμενων κατά τάξη μαθημάτων, αυτόν που εμφανίζει ο πίνακας για το πλήρες σχολείο με την επάρκεια των 7-9 διδασκόντων (Α' τάξη μαθήματα 8, Β' τάξη μαθήματα 9, Γ' τάξη μαθήματα 9).

Άλλη μεταβλητή που επηρεάζει τόσο τον αριθμό όσο και το είδος των μαθημάτων που διδάσκονται είναι ο εκπαιδευτικός ως υποκείμενο με συγκεκριμένα εφόδια, περιορισμένες αλλά και προσδιορισμένες δυνατότητες και προσωπικές επιλογές. Έτσι η έλλειψη φυσικού ή μαθηματικού από το σχολείο την περίοδο της υποβάθμισής του οδήγησε αναπόφευκτα στην κάλυψη του μαθήματος των Φυσικών μέσα από συνδιδασκαλίες των δύο πρώτων τάξεων, άρα στην ποιοτική τουλάχιστον υποβάθμισή του.

Είναι γεγονός ότι τη μεγαλύτερη διακύμανση σε αριθμό γνωστικών αντικειμένων εμφανίζουν οι τάξεις Α', Β', Γ'. Το γεγονός ερμηνεύεται αν ληφθεί υπόψη ότι την περίοδο λειτουργίας του «πλήρους Γυμνασίου» η έμφαση δινόταν στην κάλυψη των διδακτικών ωρών των τελευταίων τάξεων, οι οποίες αποτελούσαν τον καθρέφτη της ποιότητας των σπουδών για την πέραν της κοινότητας κοινωνία.

Αναλυτικά λοιπόν κατά τάξη οι ποσοτικές διαφοροποιήσεις των μαθημάτων μας δίνουν την εξής εικόνα. Τα μαθήματα της Α' τάξης στη διάρκεια της

περιόδου 1889-1907 κυμαίνονται από 4 έως 8. Στις περιόδους εκείνες, στη διάρκεια των οποίων το σχολείο δεν υπολειτουργεί, τα μαθήματα που διδάσκονται είναι τα Μαθηματικά, τα Ελληνικά, τα Ιστορικά, τα Φυσικά, τα Ιερά, η Γεωγραφία, τα Γαλλικά και τα Τουρκικά. Σε περιόδους υπολειτουργίας του σχολείου επιλέγονται για συνδιδασκαλίες με τη Β' τάξη κυρίως τα Φυσικά, αλλά και τα Ιστορικά ή τα Γαλλικά. Αντίθετα με όσα ίσχυαν ως εκείνη την περίοδο αλλά και με όσα θα ισχύσουν τα επόμενα χρόνια, επιχειρείται στα 1900 η εισαγωγή στο πρόγραμμα διδασκαλίας του μαθήματος των Λατινικών, το οποίο συνδιδάσκεται στις τάξεις Α', Β' και Γ'. Δεν γνωρίζουμε τις αιτίες αυτής της καινοτομίας· οπωσδήποτε όμως εντάσσεται και αυτή στο γενικότερο πνεύμα του κλασικιστικού προσανατολισμού της μέσης εκπαίδευσης και μένει χωρίς συνέχεια. Αξιομνημόνευτο ακόμη είναι το γεγονός ότι με τη δημιουργία του εμπορικού τμήματος του Γυμνασίου στα 1906 εισάγεται και το μάθημα της Καλλιγραφίας στα διδασκόμενα στην Α' Γυμνασίου μαθήματα. Επειδή το μάθημα της Καλλιγραφίας δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τα κλασικά επιστημονικά μαθήματα, αλλά αφορά αντικείμενο που σχετίζεται με δραστηριότητες, θα πρέπει είτε να υποθέσουμε ότι η επικράτηση αντιλήψεων που θέλουν την εκπαίδευση να υπηρετεί την κοινωνία και τις ανάγκες της άσκησε καθοριστική επίδραση και σ' αυτή την επιλογή, είτε να αποδώσουμε τη διδασκαλία σε επίδραση του Ελληνικού Κράτους.

Αναφορικά τώρα με τη Β' τάξη του ίδιου Γυμνασίου, η ποσοτική διαφοροποίηση των μαθημάτων κυμαίνεται από τον αριθμό των 5 ως τον αριθμό των 9. Τα αντικείμενα διδασκαλίας που προκρίνονται σε περιόδους κάλυψης του προγράμματος είναι τα Ιερά, τα Ελληνικά, τα Λατινικά, τα Ιστορικά, η Γεωγραφία, τα Μαθηματικά, τα Φυσικά, τα Γαλλικά και τα Τουρκικά. Όταν το προσωπικό του σχολείου δεν επαρκεί, γίνεται συνδιδασκαλία των Ιστορικών, των Γαλλικών ή των Φυσικών. Η διδασκαλία της Καλλιγραφίας από το 1906 αφορά και το πρόγραμμα της Β' τάξης.

Στην Γ' τάξη του Τραμπατζείου έχουμε σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που προαναφέρθηκε το *maximum* 9 και το *minimum* 5 μαθήματα. Τα 9 μαθήματα που διδάσκονται είναι όλα εκείνα που αναφέρθηκαν και για τη Β' τάξη, δηλαδή τα Μαθηματικά, τα οποία εδώ αποκτούν συγκεκριμένο περιεχόμενο και ορίζονται ως Θεωρητική Αριθμητική, τα Φυσικά, τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις αφορούν μαθήματα Ανθρωπολογίας (μία καταγραφή μόνο έχουμε ότι διδάσκεται η Ζωολογία, αυτή του έτους 1890), τα Ελληνικά, τα Ιερά, τα Λατινικά, τη Γεωγραφία, τα Ιστορικά, τα Γαλλικά και τα Τουρκικά. Οι υπάρχουσες συνδιδασκαλίες με τη Δ' τάξη αφορούν κυρίως τα μαθήματα των Φυσικών, των Ιστορικών και των Γαλλικών, είναι όμως αρκετά περιορισμένες. Το γεγονός θα πρέπει να αποδοθεί στις ιδιότυπες συνθήκες λει-

τουργίας του σχολείου, αφού η Γ' τάξη είναι για ένα σημαντικό διάστημα χρόνου η μεγαλύτερη τάξη και επομένως τυγχάνει μεγαλύτερης προσοχής.

Αντίθετα με τις τρεις μικρότερες τάξεις, η Δ' τάξη συστήνεται στο σχολείο μόνο τις περιόδους 1889-1894, 1898-1900 και 1902-1907. Η αδυναμία συγκρότησης της τάξης αυτής θα πρέπει να αποδοθεί στα οικονομικά του σχολείου αλλά και στην έλλειψη μαθητών και στα ειδικότερα προβλήματα της τοπικής κοινωνίας. Στα χρόνια που συγκροτείται η Δ' τάξη παρουσιάζει καταγεγραμμένα στο πρόγραμμα από 7 έως 9 μαθήματα. Το σύνολο όμως των 9 μαθημάτων δεν είναι εκείνο που τελικά επικρατεί, αφού το ένατο μάθημα, τα Γερμανικά, που καταγράφονται στο πρόγραμμα του έτους 1889, εξαλείφονται οριστικά από τα διδασκόμενα μαθήματα από τον επόμενο κιόλας χρόνο. Η παρουσία μάλιστα αυτής της τρίτης στη σειρά ξένης γλώσσας στο πρόγραμμα του Γυμνασίου Σιάτιστας στα 1889 είναι κάτι ανεπανάληπτο για την κρατούσα λογική της σύνθεσης προγραμμάτων αυτής της περιόδου και θα πρέπει να αποδοθεί είτε στην εμμονή του διδάσκοντος Γ. Μουσσαίου για τη διδασκαλία του μαθήματος αυτού, είτε στην εύνοια των κοινοτικών παραγόντων προς τον γνώστη της Γερμανικής καθηγητή, ο οποίος κάλυπτε ορισμένο ωράριο με τον τρόπο αυτό, είτε στις αντικειμενικές ανάγκες της τοπικής κοινωνίας, παράγοντες της οποίας είχαν υποκαταστήματα σε γερμανόφωνες χώρες. Η αποχώρηση του Γ. Μουσσαίου από το Γυμνάσιο τον αμέσως επόμενο χρόνο ή μια ρεαλιστικότερη αποτίμηση των δυνατοτήτων του κοινοτικού σχολείου πρέπει να συνετέλεσαν στην κατάργηση της διδασκαλίας των Γερμανικών. Τα 8 τελικά αντικείμενα διδασκαλίας που καθιερώθηκαν και αφορούν τη Δ' τάξη είναι όσα αναφέρθηκαν για τις δύο προηγούμενες τάξεις εκτός από το μάθημα της Γεωγραφίας.

Οι περίοδοι λειτουργίας της Ε' τάξης είναι δύο. Η τάξη υφίσταται από το 1889 ως το 1894 και από το 1904 ως το 1907, οπότε και χρονολογείται η τελευταία εγγραφή στο συγκεκριμένο βιβλίο ύλης. Η διακύμανση στην Ε' τάξη εκτείνεται από τις 7 ως τις 9 ώρες, ενώ το δέκατο μάθημα, τα Γερμανικά, δε διδάσκονται παρά μόνο στα 1889. Η διαφορά των μαθημάτων που διδάσκονται στην Ε' τάξη από τα μαθήματα που διδάσκονται στη Δ' τάξη αφορά την προσθήκη του μαθήματος των Φιλοσοφικών. Η Ε' τάξη μάλιστα του Εμπορικού Τμήματος διδάσκεται επιπλέον Εμπορική Αριθμητική, Εμποριολογία, Λογιστική, Επιστολογραφία και Λογισμογραφία.

Η τελευταία τάξη του Τραμποατζείου Γυμνασίου συγκροτήθηκε και λειτούργησε, όπως άλλωστε και η Ε' τάξη, από το 1889 ως το 1894 και από το 1904 και έπειτα. Στα μαθήματα της Ε' τάξης προστίθεται πλέον και η Κοσμογραφία, με αποτέλεσμα στην ΣΤ' τάξη να διδάσκονται τα Ελληνικά, τα Ιερά, τα Μαθηματικά, η Κοσμογραφία, τα Λατινικά, τα Ιστορικά, τα Φιλοσο-

φικά, τα Γαλλικά και τα Τουρκικά.

Αναφορικά τώρα με τις επιμέρους θεματικές που προκρίνονται για διδασκαλία και σχετίζονται με συγκεκριμένο μάθημα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον προσδιορισμό των τάσεων που διαφαίνονται παρουσιάζουν τα μαθήματα των Ελληνικών και των Λατινικών.

Προκειμένου για το μάθημα των Ελληνικών υιοθετείται κατά το σχεδιασμό του προγράμματος η ανάγκη κάλυψης των αντικειμένων της Αρχαίας Γραμματείας με ταυτόχρονη τήρηση των ειδολογικών διακρίσεων. Στα προγράμματα της Σιάτιστας η Επική ποίηση, η Ιστοριογραφία, η Ρητορική, η Δραματική ποίηση, τα Φιλοσοφικά κείμενα, η Βουκολική ποίηση αλλά και η Σατυρική αντιπροσωπεύονται με διαφορετική βέβαια συχνότητα. Έτσι από τα έργα του Ομήρου η προτίμηση στην *Ιλιάδα* είναι καταφανής, αφού από τις 21 εγγραφές της διδασκαλίας του Ομήρου οι 13 αφορούν τη διδασκαλία της *Ιλιάδας* και μόλις οι 8 τη διδασκαλία της *Οδύσσειας*. Από τους ιστορικούς της αρχαιότητας ο συγγραφέας που διδάσκεται κατά κόρο στο Τραμπάτζειο είναι ο Ξενοφώντας. Εγγραφές στη διδασκαλία έργων του Ξενοφώντα απαντούμε συνολικά 58 έναντι 25 του Θουκυδίδη, 2 του Ηροδότου, 1 της Αλεξάνδρου Αναβάσεως του Αρριανού και 1 του Θεμιστοκλέους του Πλουτάρχου.

Από τα βιβλία του Ξενοφώντα επιλέγονται και διδάσκονται κυρίως η *Κύρου Ανάβασις*, η οποία αναφέρεται ότι διδάχθηκε 23 φορές, και η *Κύρου Παιδεία*, η οποία εγγράφεται 15 φορές. Από τα άλλα βιβλία του Ξενοφώντα περισσότερο δημοφιλές φαίνεται πως είναι το έργο *Απομνημονεύματα*, το οποίο εγγράφεται στα προγράμματα 10 φορές, ενώ τα *Ελληνικά* του Ξενοφώντα αποτελούν διδακτέα ύλη μόλις σε 8 περιπτώσεις. Η επιλογή τόσο της *Κύρου Ανάβασης*, όσο και της *Κύρου Παιδείας* θα πρέπει να αποδοθεί στο διδακτικό χαρακτήρα των έργων, στην ευκολία προσέγγισής τους, αλλά και στην ευρύτατη κυκλοφορία τους σε στερεότυπες εκδόσεις.

Από τα βιβλία του Θουκυδίδη επιλέγεται κυρίως το Α', οι δημηγορίες, το προοίμιο αλλά και ο *Επιτάφιος*, ο οποίος αναφέρεται ότι διδάχθηκε σε 8 συνολικά εγγραφές του Βιβλίου Ύλης. Και στην περίπτωση του Θουκυδίδη επιλέγονται εκείνα τα κείμενα που διαπαιδαγωγούν και διαμορφώνουν το ήθος των νέων.

Οι ρήτορες της αρχαιότητας αντιπροσωπεύονται με διάθεση ισοβαρούς κατανομής στα προγράμματα του Τραμπάτζειου. Ελαφρά και ίσως αμελητέα είναι η υπεροχή του Λυσία, ο οποίος διδάχθηκε 19 φορές σε σχέση με τις 16 του Ισοκράτη, 7 όμως του Δημοσθένη. Εξίσου τυχαία φαίνεται στους δύο πρώτους που αναφέρθηκαν η επιλογή συγκεκριμένων κάθε φορά έργων τους. Διδάσκεται λοιπόν ο *Κατά Ερατοσθένους* (5 εγγραφές), ο *Κατά Αγοράτου*,

Υπέρ Αριστοφάνους (4 εγγραφές το καθένα), ο *Υπέρ Αδυνάτου* και ο *Περί δήμου καταλύσεως* (1 εγγραφή).

Από τον Ισοκράτη προτιμώνται οι λόγοι *Αρχίδαμος* και *Νικοκλής* ίσως επειδή αφορούν βίους ανδρών που φρονηματίζουν (5 εγγραφές). Ακολουθεί στις προτιμήσεις των διδασκόντων ο *Αρεοπαγητικός* (3 εγγραφές), και αμέσως μετά ο *Ευαγόρας* και ο *Φίλιππος* που αναφέρεται ότι διδάχθηκαν μόνο μία φορά.

Η εμμονή στους *Ολυνθιακούς* του Δημοσθένη θα πρέπει να σχετίζεται όχι τόσο με το εννοιολογικό περιεχόμενο του έργου αλλά με μια διαμορφωμένη παράδοση στα σχολεία της Τουρκοκρατίας. Αυτή η παράδοση θα πρέπει να ευθύνεται και για την υποβάθμιση του κορυφαίου των ρητόρων της αρχαιότητας, ο οποίος είναι σαφέστατα πολύ λιγότερο δημοφιλής από τους δύο προηγούμενους ρήτορες.

Στα ρητορικά κείμενα που διδάσκονται στο Τραμποατζείο θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και το λόγο του Λυκούργου *Κατά Λεωκράτους*, ο οποίος αναφέρεται μόνο μία φορά.

Από τους δραματικούς ποιητές απουσιάζει τελείως από το πρόγραμμα ο Αισχύλος, παρά το γεγονός ότι αυτός αντιπροσωπεύει με τα έργα του την κατεστημένη αντίληψη της αρχαίας κοινωνίας. Η διδασκαλία των άλλων τραγικών μοιράζεται, αφού έχουμε 5 αναφορές στον Σοφοκλή και άλλες τόσες στον Ευριπίδη. Το κατεξοχήν διδασκόμενο έργο του Σοφοκλή είναι η *Αντιγόνη* (3 αναφορές), αλλά και ο *Οιδίπους* (2 αναφορές). Από τα έργα του Ευριπίδη προτιμάται η *Εκάβη*, έπειτα οι *Φοίνισσες* και τέλος η *Μήδεια* (2, 2, 1 αναφορές αντίστοιχα).

Αναφορικά με τους φιλοσόφους, η προτίμηση στον Πλάτωνα έναντι του Αριστοτέλη είναι φανερή. Στις 17 συνολικά εγγραφές που αναφέρονται στη διδασκαλία του Πλάτωνα πρώτος έρχεται ο *Πρωταγόρας* (7 αναφορές), ακολουθεί η *Απολογία* (6 εγγραφές), και απαντούν με μικρότερη συχνότητα ο *Κρίτων*, ο *Φαίδων* και ο *Λάχης*. Αντίθετα τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη αναφέρονται μόνο 1 φορά.

Η Βουκολική ποίηση αντιπροσωπεύεται από τα *Ειδύλλια* του Θεοκρίτου, τα οποία αναφέρεται ότι διδάσκονται 2 φορές, ενώ η Σατυρική ποίηση αντιπροσωπεύεται από τους *Διαλόγους* του Λουκιανού, ο οποίος διδάσκεται επίσης 2 φορές.

Το μάθημα των Λατινικών καταγράφεται και αυτό στα προγράμματα του Τραμποατζείου με συγκεκριμένες αναφορές στους συγγραφείς και στα έργα που επιλέγονται. Οι Λατίνοι συγγραφείς που κυριαρχούν στις προτιμήσεις των καθηγητών του Τραμποατζείου είναι από τη χορεία των ρητόρων ο Κικέρωνας και από τη χορεία των ιστορικών ο Κ. Νέπωτας και ο Ι. Καίσαρας.

Οι αναφορές στον Κικέρωνα είναι συνολικά 17 και η εξοικείωση με το έργο του διαφαίνεται από την ευρύτητα των επιλογών. Διδάσκονται ο *Κατιλιναϊκός* (9 αναφορές) καθώς και οι λόγοι *Murena*, *Lege Manilla*, *Pro Ligario*, *Tusculanorum*, *Pro Marcello*, *Φίλου Πραγματεία*, *Κατά Αντωνίου*.

Από τα έργα του Καίσαρα διδάσκονται μόνο τα *Απομνημονεύματα του Γαλατικού Πολέμου* (10 αναφορές στο συγκεκριμένο έργο), ενώ όλα τα βιβλία του Κ. Νέπωτα διδάσκονται αδιάκριτα, με αποτέλεσμα να διασώζονται 15 συνολικά αναφορές.

Οι ποιητές του Λατίου αντιπροσωπεύονται από τον Βιργίλιο, του οποίου η *Αινειάδα* αναφέρεται ότι διδάχθηκε 5 φορές, ενώ οι *Ωδές* του Ορατίου καταγράφονται επίσης ως διδαχθείσα ύλη 5 φορές.

Τέσσερις ακόμη εκπρόσωποι της λατινικής γραμματείας ο Τίτος Λίβιος, ο Σαλλούστιος, ο Οβίδιος και ο Τάκιτος εμπλουτίζουν τα προγράμματα, η συχνότητα όμως με την οποία απαντούν σ' αυτά είναι μάλλον αμελητέα και δεν οδηγεί στον προσδιορισμό συγκεκριμένων τάσεων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η κατανομή των εγχειριδίων κατά μάθημα. Κι αυτό επειδή από τα υπάρχοντα προγράμματα της περιόδου αυτής κανένα δεν περιλαμβάνει τέτοια λεπτομερειακή αναφορά σε διδακτικά βιβλία. Επιπλέον τα προγράμματα του Τραμπατζείου, επειδή καλύπτουν μια εκτεταμένη χρονικά περίοδο, μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε και τις μεταβολές που σημειώνονται στα βιβλία που κάθε φορά χρησιμοποιούνται ως διδακτικά εγχειρίδια των επί μέρους μαθημάτων.

Επομένως, οι διδάσκοντες του Τραμπατζείου χρησιμοποιούν για τη διδασκαλία των Ελληνικών τη στερεότυπη έκδοση Teubner, της οποίας η κυκλοφορία ήταν κατά τα φαινόμενα ευρύτατα διαδεδομένη και η οποία, τουλάχιστον στο μάθημα των Ελληνικών, αντικατέστησε τα *Αναγνωσματάρια* της Τουρκοκρατίας. Τα κυριότερα βιβλία που χρησιμοποιούνται για την εκμάθηση της Γραμματικής είναι αρχικά η *Γραμματική* Πετρακίδου, της οποίας η επικυριαρχία στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της εποχής παύει με την επιλογή άλλων νεότερων βιβλίων, όπως της *Γραμματικής* του Σεμετέλου, του Ζηκίδου και του Μοσχίδου. Από τα συντακτικά το μόνο που καταγράφεται είναι το *Συντακτικό* Παπανδρέου.

Το μάθημα των Φιλοσοφικών περιλαμβάνει δύο επί μέρους διδακτικές ενότητες, τη Λογική και την Ψυχολογία. Αρχικά διδασκόταν η *Εμπειρική Ψυχολογία* από το εγχειρίδιο Lindner. Αργότερα το βιβλίο αυτό αντικαταστάθηκε από εκείνο του Ολύμπιου. Η Λογική διδασκόταν από το βιβλίο του Σπαθάκη, το οποίο αντικαταστάθηκε έπειτα από τη Λογική Ζηκίδου.

Η βραχύβια διδασκαλία των Γερμανικών δεν επέτρεψε την αλλαγή των

μεθόδων. Η μέθοδος Γιάνναρη θεωρήθηκε στα πλαίσια ενός διδακτικού έτους ως η μόνη ενδεδειγμένη για την εκμάθηση των Γερμανικών.

Αντίθετα, η διδασκαλία των Λατινικών και μακροχρόνια υπήρξε και αποδόθηκε σ' αυτή ξεχωριστή βαρύτητα. Παρόλα όμως αυτά, τα εγχειρίδια που χρησιμοποιήθηκαν δεν μεταβλήθηκαν είτε επειδή η *Χρηστομάθεια* Ούλεριχ και η μέθοδος Defner υπήρξαν εξαιρετικά εύχρηστα εγχειρίδια, είτε επειδή η διάδοση άλλων εγχειριδίων στα σχολεία της Μακεδονίας ήταν εκ των πραγμάτων δύσκολη. Υπάρχει βέβαια πάντοτε το ενδεχόμενο η συγκεκριμένη επιλογή να σχετίζεται με τους γενικότερους ηθικοπλαστικούς στόχους του κοινοτικού σχολείου. Από τις γραμματικές της Λατινικής, οι πιο εύχρηστες είναι η *Γραμματική Ζαγκογιάννη* και η αντίστοιχη του Σακελλαρόπουλου.

Παράλληλα με το μάθημα των Λατινικών αποδίδεται σημασία και σε αυτό των Ιστορικών, το οποίο δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη συντήρηση της εθνικής συνείδησης των μελών της κοινότητας. Διδάσκονται η Αρχαία Ιστορία, η Μεσαιωνική, η Βυζαντινή, η Νεότερη, η Ρωμαϊκή Ιστορία, η Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και η Ιστορία των Ανατολικών Εθνών. Από τα βιβλία ιστορίας επιλέγονται και διδάσκονται η *Ιστορία των Ανατολικών Εθνών* του Δραγκούστα, η *Ρωμαϊκή Ιστορία* Ζαχαριάδου, η *Αρχαία Ιστορία* Βλούςου-Κούζου, η *Αρχαία Ιστορία* Βραχνού, η οποία και φαίνεται να είναι η νεότερη έκδοση της Νεοελληνικής Ιστορίας.

Στο μάθημα των Ιερών διδάσκεται μια πληθώρα αντικειμένων, όπως η Ηθική, η Εκκλησιαστική Ιστορία, η Ιερά Κατήχησις, η Ερμηνεία Ευαγγελίου. Αρχικά στα προγράμματα σπουδών εναλλάσσονται η *Λειτουργική* και η *Ηθική* του Παλαμά, η *Εκκλησιαστική Ιστορία* Βαφείδου, η *Ερμηνεία Ευαγγελίου* του Γ. Δέρβου και η *Κατήχησις* του Δ. Κυριακού. Στη συνέχεια νέα ομάδα εγχειριδίων εισβάλλει στο Τραμπάτζειο. Επιλέγονται και προκρίνονται η *Εκκλησιαστική Ιστορία*, η *Κατήχησις* και η *Ερμηνεία Ευαγγελίου* του Βερναρδάκη, προφανώς από κάποιον συγκεκριμένο εκπαιδευτικό. Οι προτιμήσεις αυτές γρήγορα αναιρούνται τα αμέσως επόμενα χρόνια. Σειρά έχουν τώρα η *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Φιλάρету, η *Κατήχησις* του Μεσολωρά, η *Ιερά Ιστορία* Αντωνιάδου, η *Ηθική* Δ. Κυριακού, η *Ερμηνεία Ευαγγελίου* του Δελικάνη.

Το μάθημα των Φυσικών περιλαμβάνει τη διδασκαλία της Φυτολογίας, της Ζωολογίας, της Φυσικής Πειραματικής, της Ανθρωπολογίας, της Ορυκτολογίας-Γεωλογίας, του Ηλεκτρισμού, της Ακουστικής και του Μαγνητισμού. Από τα εγχειρίδια που επιλέγονται καταγράφονται η *Φυτολογία* του Μηλιαράκη, η *Ζωολογία* του Ψαρά, η *Φυσική Ιστορία* του Γερμανού, ο *Μαγνητισμός-Ηλεκτρισμός* του Λάκωνος, καθώς και η *Φυσική Πειραματική* του Αργυρόπουλου.

Στα Μαθηματικά διδάσκονται η *Θεωρητική Αριθμητική*, η *Γεωμετρία*, η

Στερεομετρία από το κυρίαρχο και αδιαμφισβήτητο εγχειρίδιο της περιόδου, αυτό του Χατζιδάκη.

Το μάθημα της Γεωγραφίας περιλαμβάνει την ενασχόληση με τις Ηπείρους του πλανήτη, ενώ αποδίδεται έμφαση στην Ευρώπη, στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Τουρκία. Τα βιβλία που καταγράφονται ως διδακτικά εγχειρίδια είναι του Παπαρρούση και του Μυστακίδου.

Ακόμη στο Τραμπάτζειο διδάσκονται τα Γαλλικά από δύο κυρίως μεθόδους διδασκαλίας, τη *Χρηστομάθεια* του Μακρίδη και το νεότερο *Ανθολόγιο Κοντογιώργη*.

Τέλος, για τη διδασκαλία της Τουρκικής στις διάφορες περιόδους λειτουργίας του Τραμπάτζειου χρησιμοποιούνται ένα Οθωμανικό χειρόγραφο επιστολάριο με την προσωνυμία *Γκιούλ-δεστέ*, η *Εγκυκλοπαίδεια* Μηλιοπούλου, η *Ανθολογία* Χαραλαμπίδου, το *Αλφαβητάριο* του Κωνσταντινίδου πασά και αργότερα τα νεότερα βιβλία του Μ. Λυγιά, του Αλ. Καραχανίδου και ο *Χαζηνές*.

Η φροντίδα αυτή για την παρακολούθηση των νεότερων εκδόσεων των διδακτικών βιβλίων αποδεικνύει ότι οι εκπαιδευτικοί της Σιάτιστας βρίσκονται σε συνεχή επαφή με τα δύο εκπαιδευτικά και μαζί εκδοτικά κέντρα της περιόδου, την Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη και βελτιώνουν την παρεχόμενη παιδεία με βάση τα νεότερα δεδομένα.

Όσον αφορά τώρα τα ωρολόγια προγράμματα του Γυμνασίου Σιάτιστας, η σύνθεσή τους είναι δυνατή για το Ημιγυμνάσιο του διδακτικού έτους 1903-1904, αφού οι διδάσκοντες αυτής της περιόδου συνήθιζαν να καταγράφουν δίπλα στην ύλη που δίδαξαν και τις ώρες που αφιέρωναν σε εβδομαδιαία βάση για τη διδασκαλία του μαθήματος αυτού. Μόνο ο καθηγητής που δίδαξε το μάθημα των Φυσικών και αυτός που δίδαξε τα Τουρκικά απέφυγαν να καταγράψουν τις ώρες διδασκαλίας του μαθήματος, με αποτέλεσμα το ωρολόγιο πρόγραμμα του έτους αυτού να μην είναι πλήρες.

Τα προγράμματα του Γυμνασίου που μας δίνουν πληροφορίες για την κατανομή των μαθημάτων είναι δύο, αυτό του έτους 1904-1905 και εκείνο του έτους 1905-1906. Η σύνθεση του ωρολογίου του 1904 είναι δυνατή για όλα τα μαθήματα εκτός από το μάθημα των Τουρκικών, αφού ο διδάσκων Τηλιακός αποφεύγει συστηματικά να καταγράψει τις ώρες διδασκαλίας του μαθήματος, κάτι που εφαρμόζει συστηματικά και στο πρόγραμμα του 1905.

Η συγκριτική προσέγγιση των ωρολογίων προγραμμάτων της Σιάτιστας των ετών 1904-1905 και 1905-1906 με το πλησιέστερο χρονικά πρόγραμμα της Κοζάνης του έτους 1902-1903 καθώς και με το αντίστοιχο του Ελληνικού Βασιλείου του έτους 1897 μας δίνει τα εξής μεγέθη.

Από την παράθεση των δεδομένων εύκολα διαπιστώνουμε ότι τα προγράμματα της Σιάτιστας, όπως άλλωστε και αυτά της Κοζάνης, έχουν ως πρότυπό τους τα προγράμματα του Ελληνικού Βασιλείου, παρά τις όποιες ιδιαιτερότητες που θα πρέπει να αποδοθούν στην έλλειψη διδασκόντων ή στην οικονομική δυσπραγία που επικρατεί την περίοδο αυτή στις ελληνικές κοινότητες του τουρκοκρατούμενου χώρου. Κι αυτό επειδή ο καταμερισμός των ωρών διδασκαλίας είναι τέτοιος ώστε για το μάθημα των Ελληνικών να διατίθεται ο μεγαλύτερος αριθμός ωρών διδασκαλίας, ενώ δεύτερο σε ποσοτικό και ποιοτικό βάρος έρχεται το μάθημα των Μαθηματικών. Η έμφαση στην εκμάθηση της Γαλλικής είναι κοινή σε όλα τα προγράμματα, ενώ το ίδιο περίπου βάρος έχει σε όλα το μάθημα των Λατινικών και των Ιερών. Αντίθετα, οι μειωμένες σχετικά ώρες διδασκαλίας που διατίθενται για τη διδασκαλία των Φυσικών, οι οποίες μάλιστα μειώνονται ακόμη πιο πολύ στο πρόγραμμα του 1905, αποτελούν ιδιαιτερότητα του Γυμνασίου Σιάτιστας και ερμηνεύονται εύκολα αν αναλογιστούμε ότι η εξεύρεση του κατάλληλου φυσικού ή μαθηματικού για τη διδασκαλία τους ήταν εξαιρετικά δυσχερές.

Αντίθετα με τις συχνές αναφορές σε πιστή τήρηση των Βασιλικών Διαταγμάτων του Ελληνικού Βασιλείου, που συναντάμε στην Κοζάνη, στο βιβλίο ύλης του Τραμποατζείου δεν διαπιστώνουμε ανάλογες εγγραφές.

Η προσεκτική όμως παρακολούθηση των προγραμμάτων της Σιάτιστας αποδεικνύει ότι αρκετές επί μέρους μεταβολές που σημειώνονται σ' αυτά οφείλονται σε καθυστερημένη εφαρμογή των ελληνικών Βασιλικών Διαταγμάτων. Έτσι, η εισαγωγή του μαθήματος της Καλλιγραφίας στο πρόγραμμα του έτους 1904-1905 δεν ερμηνεύεται εύκολα, αν δεν τη θεωρήσουμε ως επίπτωση του Βασιλικού Διατάγματος της 17.11.1897, το οποίο αναφερόταν στη διδασκαλία του μαθήματος. Όπως όμως και στις άλλες περιπτώσεις, πρόκειται για προσπάθεια εφαρμογής του Διατάγματος, αφού οι ιδιαιτερότητες του χώρου δεν επιτρέπουν την πιστή εφαρμογή των διατάξεων αυτών. Στη Σιάτιστα λοιπόν το μάθημα της Καλλιγραφίας αφορά μόνο την Α' και Β' τάξη, ενώ το Βασιλικό Διάταγμα προέβλεπε τη διδασκαλία του και στην Γ' τάξη.

Απροσδιόριστες είναι ακόμη και οι επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων που εισάγουν το πρόγραμμα της 11.9.1897 και το Β.Δ. 22.3.1899 στη διδασκαλία του μαθήματος των Ελληνικών στη Σιάτιστα. Συγκεκριμένα, η διάκριση που εισηγείται το πρόγραμμα του 1897 σε 74 ώρες Αρχαίων Ελληνικών και σε 8 ώρες Νέων Ελληνικών δεν υπεισέρχεται στη λογική εκείνων που συνθέτουν τα προγράμματα της Σιάτιστας, τουλάχιστο όσο μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε οι εγγραφές στο βιβλίο διδαχθείσας ύλης. Η μόνη αναφορά που μας επιτρέπει να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα αναφορικά με το θέμα είναι η εγγραφή του Α. Μέγα στη σελίδα 117 του ίδιου βιβλίου, στην οποία αναφέρε-

ται ότι ο εν λόγω καθηγητής δίδαξε «εκθέσεις εν τω νεοτέρω ημών γλωσσικώ ιδιώματι». Η αναφορά σχετίζεται, όπως νομίζω, με τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών· δεν γνωρίζουμε όμως αν από τα 1902 και εξής η διάκριση αυτή γενικευτήκε, μια και απουσιάζει κάθε άλλη ένδειξη.

Επιπλέον το Β.Δ. της 22.3.1899, το οποίο προσδιόριζε την εισαγωγή της γραμματολογίας στη διδασκαλία του μαθήματος των Ελληνικών, δεν είχε καμία συνέπεια στη διδασκαλία του μαθήματος των Ελληνικών στη Σιάτιστα, αφού η διδασκαλία της γραμματολογίας από το εγχειρίδιο του Σακελλαρόπουλου περιλαμβάνεται ήδη στο πρόγραμμα διδασκαλίας του έτους 1889. Αλλά και η κατανομή της διδασκαλίας της γραμματολογίας που εισηγείται το Βασιλικό Διάταγμα δεν περνά στα προγράμματα των ετών 1900-1907. Η διδασκαλία της γραμματολογίας, αντίθετα με όσα εισηγείται το Ελληνικό Βασίλειο, παραμένει στη Σιάτιστα περιορισμένη στις δύο τελευταίες τάξεις, τουλάχιστον ως το 1907.

Το Βασιλικό Διάταγμα τέλος της 26.3.1899, το οποίο προέβλεπε την αντικατάσταση της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Γ' Γυμνασίου από την Ιερά Κατήχηση, εφαρμόζεται μόλις στα 1904 στη Σιάτιστα, οπότε και αναγράφονται στο πρόγραμμα αντί της *Εκκλησιαστικής Ιστορίας* Βαφείδου τα βιβλία *Ερμηνεία Ευαγγελίου* του Μεσολωρά και οι *Παραβολές* του Δελικάνη.

Η συγκριτική προσέγγιση λοιπόν των προγραμμάτων της Σιάτιστας με βάση τα προγράμματα του Ελληνικού Βασιλείου αλλά και των άλλων κοινοτικών σχολείων μέσης εκπαίδευσης μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι ομοιότητες στην κατανομή των ωρών διδασκαλίας, στον προσδιορισμό των γνωστικών αντικειμένων, στην επιλογή των διδακτικών βιβλίων αλλά και των επί μέρους θεματικών ενοτήτων είναι έκδηλες. Οι διαφορές ερμηνεύονται εύκολα με κριτήριο τις τοπικές ιδιαιτερότητες των κοινοτήτων του Οθωμανικού χώρου και δεν είναι ουσιαστικές. Αξίζει όμως να τονιστεί ότι το πρόγραμμα διδασκαλίας στη Σιάτιστα δεν προσαρμόζεται με την ίδια ευελιξία στις ρυθμίσεις που προέβλεπαν τα Βασιλικά Διατάγματα του Ελληνικού Βασιλείου, ευελιξία που είναι μια από τις κύριες αρετές των προγραμμάτων της Κοζάνης. Η ιδιαιτερότητα αυτή της Σιάτιστας θα πρέπει να αποδοθεί στη δυσκαμψία των θεσμών που αφορούσαν τη λειτουργία του Γυμνασίου εξαιτίας της συντήρησης του Πατριαρχικού και Συνοδικού σιγιλλίου, παρά την ωρίμανση της τοπικής αυτοδιοίκησης στον τουρκοκρατούμενο χώρο.

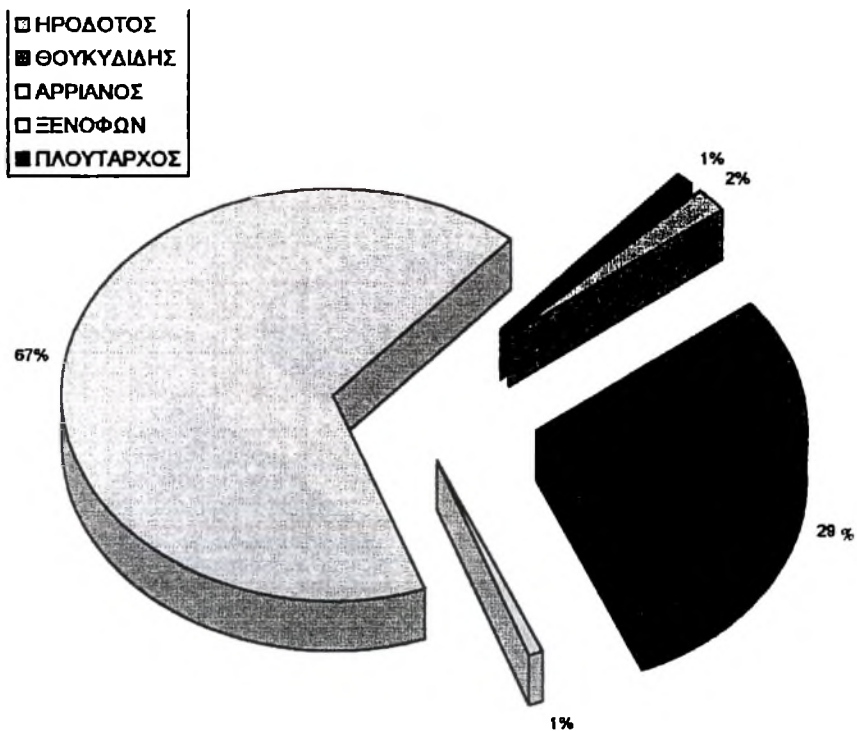
Διαγραμματική παρουσίαση των μεγεθών «συνολικός αριθμός διδασκόντων» και «αριθμός μαθημάτων κατά τάξη»

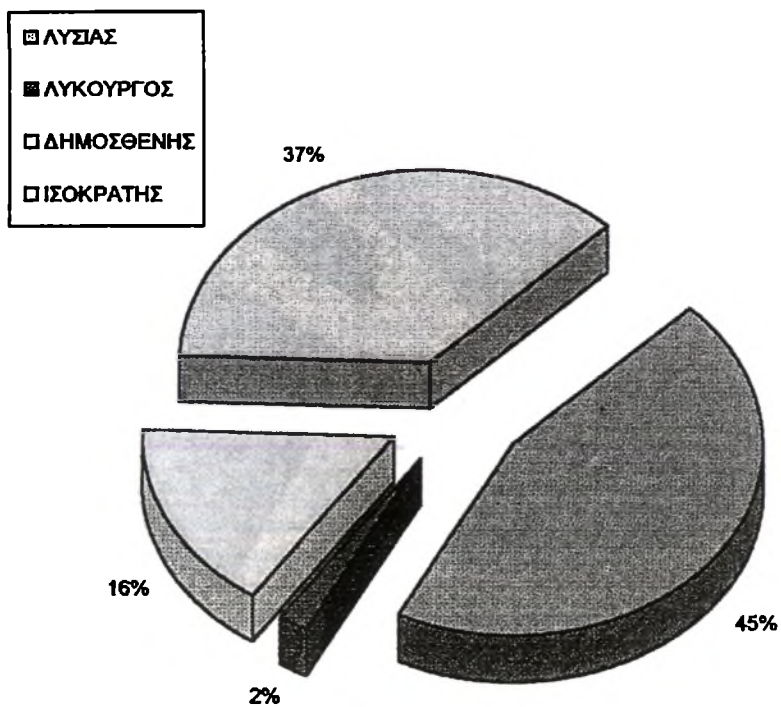
Ετος	Αρ. δασκάλων	Τάξη	Αρ. μαθημάτων
1889-1890	6	Α΄	5
1889-1890	6	Β΄	8
1889-1890	6	Γ΄	9
1889-1890	6	Δ΄	11
1889-1890	6	Ε΄	10
1890-1891	7	Α΄	6
1890-1891	7	Β΄	9
1890-1891	7	Γ΄	9
1890-1891	7	Δ΄	8
1890-1891	7	Ε΄	7
1890-1891	7	ΣΤ΄	10
1891-1892	7	Α΄	8
1891-1892	7	Β΄	8
1891-1892	7	Γ΄	9
1891-1892	7	Δ΄	8
1891-1892	7	Ε΄	8
1891-1892	7	ΣΤ΄	9
1892-1893	7	Α΄	8
1892-1893	7	Β΄	9
1892-1893	7	Γ΄	9
1892-1893	7	Δ΄	8
1892-1893	7	Ε΄	8
1892-1893	7	ΣΤ΄	9
1893-1894	6	Α΄	8
1893-1894	6	Β΄	8
1893-1894	6	Γ΄	9
1893-1894	6	Δ΄	7
1893-1894	6	Ε΄	9
1893-1894	6	ΣΤ΄	9
1894-1895	2	Α΄	5
1894-1895	2	Β΄	6
1894-1895	2	Γ΄	6
1895-1896	3	Α΄	5
1895-1896	3	Β΄	8
1895-1896	3	Γ΄	7
1896-1897	2	Α΄	7
1896-1897	2	Β΄	6
1896-1897	2	Γ΄	6
1897-1898	2	Α΄	7
1897-1898	2	Β΄	7
1897-1898	2	Γ΄	6

*Διαγραμματική παρουσίαση των μεγεθών «συνολικός αριθμός διδασκόντων»
και «αριθμός μαθημάτων κατά τάξη»*

Έτος	Αρ. δασκάλων	Τάξη	Αρ. μαθημάτων
1898-1899	2	Α΄	4
1898-1899	2	Β΄	6
1898-1899	2	Γ΄	5
1899-1900	3	Α΄	5
1899-1900	3	Β΄	5
1899-1900	3	Γ΄	7
1899-1900	3	Δ΄	6
1900-1901	4	Α΄	7
1900-1901	4	Β΄	8
1900-1901	4	Γ΄	8
1901-1902	4	Α΄	8
1901-1902	4	Β΄	9
1901-1902	4	Γ΄	9
1902-1903	4	Α΄	7
1902-1903	4	Β΄	7
1902-1903	4	Γ΄	8
1902-1903	4	Δ΄	8
1903-1904	5	Α΄	7
1903-1904	5	Β΄	9
1903-1904	5	Γ΄	9
1903-1904	5	Δ΄	8
1904-1905	6	Α΄	6
1904-1905	6	Β΄	9
1904-1905	6	Γ΄	9
1904-1905	6	Δ΄	8
1904-1905	6	Ε΄	9
1904-1905	6	ΣΤ΄	9
1905-1906	7	Α΄	5
1905-1906	7	Β΄	7
1905-1906	7	Γ΄	7
1905-1906	7	Δ΄	8
1905-1906	7	Ε΄	9
1905-1906	7	ΣΤ΄	9
1906-1907	9	Α΄	9
1906-1907	9	Β΄	9
1906-1907	9	Γ΄	9
1906-1907	9	Δ΄	8
1906-1907	9	Ε΄	9
1906-1907	9	ΣΤ΄	10

Κατανομή Ιστορικών

Κατανομή Ρητόρων

Κατανομή της λατινικής γραμματείας

Ρητορική		Ιστοριογραφία		Ποίηση
Κικέρωνας	17	Καίσαρας	10	Οράτιος
Κατιλιναϊκός	9	<i>De Bello Gallico</i>	10	Ωδαί 6
<i>Murena</i>	2	Τίτος Λίβιος	4	Βιργίλιος
<i>Lege Manilla</i>	1	Σαλλούστιος	2	Αινειάς 7
<i>Pro Ligario</i>	1	Κ. Νέπωτος	14	Οβίδιος
<i>Tusculanorum</i>	1	Πανσανίας	1	Μεταμορφώσεις 7
<i>Pro Marcello</i>	1	Λύσανδρος	1	Τάκιτος
Φύλον Πραγματεία	1	Θρασύβουλος	1	<i>Vita Agricolae</i> 2
Κατά Αντωνίου	1	Θεμιστοκλής	4	
		Αλκιβιάδης	1	
		Δίων	1	
		Επαμεινώνδας	1	
		Πελοπίδας	1	
		Λύσανδρος	1	
		Αριστείδης	1	
		Μιλτιάδης	1	

Ωρολόγια Προγράμματα Τραμπατζείου Γυμνασίου

Ωρολόγιο Πρόγραμμα έτους 1903-1904						Σύνολο	
Μαθήματα	A´	B´	Γ´	Δ´			
Ελληνικά	12	12	12	12	48		
Ιερά	2	2	2	2	8		
Ιστορικά	2	2	4	3	11		
Λατινικά		3	3	3	9		
Γεωγραφία	2	2	2		6		
Μαθηματικά	4	3	4	4	15		
Διπλογραφία				2	2		
Γαλλικά	4	4	4		12		
Τουρκικά							
Φυσικά							
					111		
Ωρολόγιο Πρόγραμμα έτους 1904-1905							
Μαθήματα	A´	B´	Γ´	Δ´	E´	ΣΤ´	Σύνολο
Ελληνικά	11	11	11	12	12	12	69
Λατινικά		2	3	3	3	3	14
Φιλοσοφικά				3	1	1	5
Γαλλικά		3	3	3	3	3	15
Ιστορικά	2	2	3	2	3		12
Ιερά	2	2	2	3	2	2	13
Φυσικά		2	2	4	3	3	14
Μαθηματικά	3	4	4				6
Τουρκικά							
	20	28	30	30	31	27	166
Ωρολόγιο Πρόγραμμα έτους 1905-1906							
Μαθήματα	A´	B´	Γ´	Δ´	E´	ΣΤ´	Σύνολο
Ελληνικά	11	11	11	12	12	12	69
Λατινικά		2	3	3	3	3	14
Φιλοσοφικά					1	1	2
Ιστορικά		2	3	3	3	3	14
Ιερά	2	2	2	2	2	2	12
Φυσικά		2		2	3	3	10
Μαθηματικά	3	4		4	4	5	20
Γεωγραφία		2	2				4
Γαλλικά	2	3	3	3	3	3	17
Τουρκικά							
	18	28	24	29	31	32	162

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Αρχειακές πηγές* (ανέκδοτες)
Αρχείο Ι. Μητροπόλεως Σισανίου
 Πρακτικά Επιτροπής Τραμπατζείου Γυμνασίου
 Πρακτικά Συλλόγου Καθηγητών Τραμπατζείου Γυμνασίου
 Βιβλίο Διδαχθείσης Ύλης ετών 1889-1907
2. *Εφημερίδες*
Ερμής 10.10.1875, αρ. φ. 44, σ. 3, στ. 1-2, «Σιάτιστα κατάσταση σχολείων, ίδρυση Παρθεναγωγείου»
Ερμής 20.7.1879, αρ. φ. 412, σ. 1, στ. 2-3, «Σιάτιστα εξετάσεις ελληνικής σχολής»
Φάρος Μακεδονίας 23.7.1879, αρ. φ. 1164, σ. 2, στ. 2-3 και 8.8.1887, αρ. φ. 1168, σ. 1, στ. 1-3 και 16.4.1888, αρ. φ. 1234, σ. 3, στ. 2-3, «Γυμνάσιο Σιατίστης δωρεά Τραμπατζή»
3. *Περιοδικά*
Εκκλησιαστική Αλήθεια 10, 5.1.1890, σ. 6-8
4. *Βοηθήματα*
 Δάρδας Α., «Η παιδεία στη Σιάτιστα ΙΜ Τραμπατζής 1813-1890, ιδρυτής και προικοδότης του Τραμπατζείου Γυμνασίου Σιάτιστας», *Ελιμειακά* 91 (1988) 37-39.
 Δάρδας Α., «Η ίδρυση και λειτουργία του Τραμπατζείου Γυμνασίου», *Ελιμειακά* 22 (1989) 29, 33, 36.
 Δάρδας Α., *Η ίδρυση και η λειτουργία του Τραμπατζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας. Συμβολή στην εκκλησιαστική και εκπαιδευτική ιστορία της Δ. Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1991.
 Δάρδας Α., «Ο κανονισμός της ορθοδόξου κοινότητας Σιατίστης. Τα διοικητικά όργανα της κοινότητας», *Ελιμειακά* 28 (1992) 49-51.